

Структурний аналіз юридичних термінів у сучасній українській літературній мові

Наталія Ігорівна Єльнікова

Старший викладач кафедри українознавства ХНУВС

Термінологія є однією з найбільш рухомих складових лексичної системи мови, оскільки внаслідок частотності вживання одні терміни детермінологізуються, тобто переходять до розряду загальноновживаної лексики, у той же час із появою чергових науково-технічних досягнень виникають нові терміни.

Актуальність дослідження зумовлена потребою цілісного й усебічного аналізу фахової лексики юриспруденції. Структурний аналіз українських юридичних термінів ще не був об'єктом спеціального дослідження. Функціонування цих терміноодиниць у науковій та науково-виробничій сфері, а також широке застосування їх у загальномовній комунікації детермінує встановлення загальних та специфічних закономірностей формування лексичної системи юриспруденції.

Так, термін – слово або словосполучення зі спеціальним значенням, що виражає й формує професійне поняття, яке застосовують у процесі пізнання та засвоєння наукових і професійних об'єктів, а також відношень між ними. В останні десятиліття часто обговорюються проблеми термінології і у зв'язку з автоматизацією інформаційних процесів, застосуванням електронно-обчислювальних машин для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників. Створення таких тезаурусів неможливе без стандартизації та уніфікації термінологічної лексики, вивчення лінгвістичних проблем термінології, виявлення особливостей термінотворення в кожній конкретній галузі знань.

З-поміж багатьох функцій терміна можна виділити такі: номінативна, комунікативна, прагматична, сигніфікативна. Найголовнішими ознаками терміна – це однозначність, точність, стилістична нейтральність. Окрім цього, термін характеризується системністю, наявністю чіткої дефініції, відсутністю експресії, легкістю для запам'ятовування, мовною досконалістю, стислістю, милозвучністю, відповідністю міжнародним стандартам, семантичною продуктивністю.

Важливою складовою юридичної мови є юридична термінологія. Юридичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення (дефініцію) у юридичній літературі (законодавчих актах, юридичних словниках, науково-правових працях). Юридичні терміни, мовні за природою, є опорним пунктом у процесі пізнання правових явищ, вони безпосередньо пов'язані з регулятивною функцією права, запорукою реалізації якої є ефективна дія і застосування правових норм.

Загальні питання термінології в українському мовознавстві розглядали Л. Боярова, Т. Кияк, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько та ін. Питаннями унормування терміносистем займалися К. Городенська, Т. Михайлова, О. Тараненко. Особливості термінологічної номінації досліджували Т. Журавльова, Л. Паламарчук, А. Суперанська та ін. Питання вивчення терміносистеми права, закономірностей її розвитку та функціонування в різні періоди досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких можна виділити С. Токарську, Н. Руколянську, Г. Онуфрієнко, Є. Єршову, І. Гумовську, Д. Лотте, О. Сербенську, О. Кубрякову, В. Виноградова, І. Бушину та інших. Окремі групи юридичних термінів однієї мови (німецької, англійської, іспанської, російської, української) у своїх роботах вивчали Є. Дерді, В. Михайлюк, Р. Рожанківський, Г. Сергеева та інші.

У роботах вищезазначених авторів ще й досі не виділені чіткі принципи та критерії класифікації понять, виражених термінами. Деякі дослідники, наголошуючи на неоднорідності юридичних термінів, виділяють термінологію права та термінологію правознавства. Цей факт зумовлений різноманітними сферами функціонування юридичної термінології: офіційно-ділової та наукової. Інші термінознавчі в основу класифікації кладуть тематичний принцип, який групує всі термінологічні одиниці за сферами їх безпосереднього функціонування. Пропонують також семантичну класифікацію термінів, яка базується на специфіці відображення ними понять на основі встановлення інтегральних і диференціальних семантичних ознак мовних знаків, що кодують певні професійні поняття.

Існують класифікації за горизонтальним і вертикальним принципами. На вершині вертикалі є термінологія, закріплена в Конституції (*державний орган, суспільна організація, закон, законодавство*). Горизонтальна термінологія охоплює різноманітні види міжгалузевої ті галузевої термінологій (*завдана шкода, матеріальна відповідальність*). Окрім цього, висувають гіпотезу, яка полягає у тому, що внутрішньосистемні міжгалузеві одиниці можуть використовуватися в усіх підсистемах термінів.

Запропоновані класифікації можуть продемонструвати історичну семантику окремих термінів, особливості утворення та їхній подальший розвиток.

Ураховуючи кількість складових, які виступають у межах однієї термінологічної одиниці, юридичні терміни в українській мові можна поділити на два структурні типи: однокомпонентні (терміни-слова) та багатокомпонентні (терміни-словосполучення). Кожному типу притаманні специфічні способи творення, що реалізуються у певних модельних рядах.

1. Коренево-флексивні термінологічні одиниці, тобто такі, в яких з погляду сучасної мови не виділяються словотвірні афікси. У процесі запозичення ці терміни надходили із мов-донорів у тому фонетичному оформленні, в якому вони вживалися в рідній мові. Пристосовуючись до норм української мови, ті з них, що в рідній мові мали афікси, не втратили їх, але із часом в українській мові натомість набули статусу слів – коренево-флексивної будови (корінь + закінчення). Це пояснюється намаганням мови адаптувати запозичені слова до своєї лексико-семантичної та граматичної структури. Проте мова йде не лише про запозичені лексеми, а й про власне українські: *алібі, кредит, депутат, бюджет, закон, шлюб*.

2. Терміни-афіксальні деривати. Терміни, до складу яких входять префікси або суфікси: *халатність, утриманці, позичка, бандитизм, опікун, помилування, нотаріат, співучасть*.

У системі афіксального словотвору суфіксація є найпродуктивнішою.

3. Терміни – композитні деривати. Терміни, утворені складанням двох коренів або основ, більшість дериватів, утворених основоскладанням, має двокомпонентний характер: *правопорядок, самозвинувачення, купівля-продаж, правосуб'єктність, протиправність, двоєженець, правоздатність, самоправство, самозречення, членоушкодження*.

4. Терміни-аббревіатури. Під аббревіатурою ми розуміємо терміни-іменники, які складаються зі скорочених компонентів складного (вихідного) слова / терміна. Варто зазначити, що варіантів класифікацій скорочень небагато, українські дослідники виділяють: ініціальні аббревіатури – використовуються перші літери вихідних лексем (*ЄС, ПрАТ, ООН, МВС, СБУ, ФОП*), скорочення змішаної форми (*Єврокомісар*) та складноскорочені слова – часткові скорочення всіх компонентів словосполучення (*Мін'юст*).

Багатокомпонентні юридичні терміни представлені в українській мові словосполуками, що складаються з двох і більше лексем: *свобода совісті, система права, слідчі дії, фіктивний шлюб*. Залежно від кількості компонентів у словосполученнях виділяють прості й складні багатокомпонентні терміни юриспруденції в українській мові. Прості словосполуки складаються із двох повнозначних слів, подекуди – двох повнозначних слів з прийменником, одне з яких буде головним, інше – залежним: *адміністративний арешт, валютні операції, виправдувальний вирок, дискримінаційна норма, кримінальна відповідальність, явка з повинною, тлумачення за суб'єктом, переслідування за критику*.

У складних багатокомпонентних термінах залежні слова визначають різні аспекти значення стрижневого слова. Ці моделі побудовані в такий спосіб: 1) прикметник + прикметник + іменник: *суб'єктивне юридичне право, суб'єктивний юридичний обов'язок, спільний злочинний результат, скорочений робочий час*. 2) іменник + прикметник + іменник: *функції юридичної науки, угон транспортних засобів, ухилення від військової служби, таємниця судової наради, тлумачення правових норм*. 3) іменник + іменник + іменник: *честь і гідність громадян, реалізація норм права*. 4) іменник + іменник + іменник (із прийменником): *форми здійснення функцій держави, звільнення з роботи з ініціативи власника, звільнення з роботи з ініціативи працівника*. 5) іменник + іменник + прикметник + іменник: *зловживання владою або службовим становищем*.

Таким чином, термінологічні засоби фахової лексики юриспруденції представлені двома найбільш продуктивними структурними типами – однокомпонентними й багатокомпонентними термінами, за значної переваги останніх. Комплексне дослідження терміноодиниць української юридичної терміносистеми до сьогодні в мовознавстві здійснювалося не в повному обсязі, що й визначає наукову новизну дослідження.